

LIBRIS

We know
books

PASCAL DAYEZ-BURGEON

SECRETELE BIZANȚULUI

Traducere: MARIUS-RĂZVAN VENTURA

EDITURA ORIZONTURI

Mihail	1285– 1355	1341	Uzurpator, fiul lui Ioan al II-lea
Anna	? –1342	1341– 1342	Uzurpatoare, fiica lui Alexis al II-lea
Ioan al III-lea	1321– 1362	1342– 1344	Uzurpator, fiul lui Mihail
Alexis al III-lea	1338– 1390	1344– 1390	Fiul ilegitim al lui Vasile I
Manuel al III-lea	1364– 1417	1390– 1417	Fiul lui Alexis al III-lea
Alexis al IV-lea	1382– 1429	1417– 1429	Fiul lui Manuel al III-lea
Ioan al IV-lea	1403– 1458	1429– 1458	Fiul lui Alexis al IV-lea
Alexis al V-lea	1455– 1463	1458	Fiul lui Alexis al IV-lea
David al II-lea	1408– 1463	1458– 1461	Uzurpator, fratele lui Ioan al IV-lea

CUPRINS

Introducere	5
Bizanțul suntem noi!.....	5
1. Orașul lui Constantin	10
A doua Romă	10
Față în față cu țara orbilor.....	12
Prin acest semn, vei învinge... și te vei îmbogăți.....	16
Capitala capitalelor	20
2. Verzi contra albaștri	24
Piața cailor	24
Sărbătoarea bizantină.....	28
Împăratul-vizitiu	33
Jocurile sunt făcute	35
3. Solomon, te-am învins!	39
Fără seamăn	39
Noul Constantin	43
Un oraș în oraș	48
Nemuritoarea Sfânta Sofia.....	52
4. Heraclius și Mahomed	55
Doi salvatori.....	55
Trăiască bazileul!.....	58
Setea de schimbare	63
Refugiul grec	66
5. Căsătoria Irinei	70
Legenda viteazului Carol cel Mare și a Irinei cea rea	70

Reversul faptelor.....	73
Orient contra Occident.....	77
Imperiul contra națiuni.....	80
6. Bătălia imaginilor	85
Mozaicuri și icoane.....	85
Iconoclaști contra iconoduli.....	88
Reforma bizantină.....	93
Roma contra Constantinopol	97
7. Focul grecesc	101
Arma secretă.....	101
Nu există război drept.....	104
Imperiul-mașină	107
Arta războiului.....	111
8. Taxis	117
Fiului nostru, Romanos.....	117
Împărat și Dumnezeu.....	121
Curte terestră și curte celestă	124
Crescut în serai, îi cunosc șiretlicurile.....	128
9. Întâlnire pe Mese	132
Am locuit o vreme pe sub un portic mare.....	132
Bizanțul în viața de zi cu zi.....	136
Aleea regilor	140
Regina orașelor	144
10. Zoe, împărăteasa cu trei soți	147
Într-o zi va veni prințul meu	147
Movida bizantină	151
Trăiască Zoe, mama noastră mult-iubită!	155
Sfârșitul jocului.....	158

11. Hrisobula lui Alexie	162
Slujitorii credincioși ai Maiestății Mele	162
Pariul Comnenilor	165
Grigu contra Franko.....	168
Constantinopolul latin contra Italiei bizantine.....	173
12. Mergând asupra Constantinopolului	177
Lovitura fatală.....	177
Ocazia îl face pe hoț	182
Bizanțul făcut fărâme.....	185
Bizanțul, sezonul al doilea.....	189
13. Ispita Florenței	193
Pielea de șagri	193
Roma în ajutor	196
Ultima reprezentație.....	200
Bizanț, dar nu Constantinopol	206
14. Rum	210
Războiul de opt sute de ani	210
Faimoșii dușmani din lume.....	214
Egalarea Bizanțului.....	218
Mai bine turban decât tiară	222
15. Adio Bizanț	227
Cronica unei morți anunțate.....	227
Data de 29 mai, la ora 5 dimineața, intrarea secretă San Romanos	230
Subiect etern de discuții.....	234
Și dacă Bizanțul ar fi supraviețuit?	238
16. Figuri bizantine	243
Figuri emoționante.....	243

Figuri uitate.....	246
Figuri neglijate.....	250
Figuri condamnate	254
17. Bizanț după Bizanț	260
Frumoasa din pădurea adormită.....	260
Cea de-a treia cădere a Constantinopolului	264
Bizanț și decadență	268
New Bizanț	273
18. Trebizonda, cel din urmă Bizanț	277
Bizanțul nu se mai află în Bizanț.....	277
Monaco la Marea Neagră.....	281
Constantinopol contra Trebizonda.....	284
Am pierdut Trebizonda.....	288
Concluzie	293
La ce bun Bizanțul?	293
Lista împăraților romani de la Constantin	297

OFERTA DE CARTE A EDITURII ORIZONTURI

CĂRȚI ÎN CURS DE APARIȚIE

SECRETELE KREMLINULUI, de Bernard Lecomte	
SECRETELE VATICANULUI, de Bernard Lecomte	
GIGANȚI AI ISTORIEI, de William Jay Jacobs	
MARILE CIVILIZAȚII, de Vehe Zartarian	
MARILE MITURI ALE LUMII, de F. Braunstein, J. F. Pépin	
SPUNEȚI NU BOLILOR DE INIMĂ, de Patrick Holford	
ISTORIA ANGLIEI, de Andre Maurois	
ISTORIA FRANȚEI, de Mary Fulbrook	
ISTORIA GERMANIEI, de Mary Fulbrook	
ISTORIA AMERICII, de Winston Churchill	
SECRETELE MARILOR CRIME ALE ISTORIEI, de Philippe Charlier	
TOATE CIUDĂȚENIILE ISTORIEI, de Didier Chirat	
IUBIȚII SILVIEI, de Elizabeth Gaskell	
TOTUL DESPRE ÎMBĂTRÂNIRE, de Sue Armstrong	
ÎNCETEZ SĂ MĂ MAI ÎNFURII, de Christine Lewicki	
E NEVOIE DE CURAJ PENTRU A FI TU ÎNSUȚI, de Paul Alexis Racine Jourden	
CE SĂ FACI CÂND TOTUL SE PRĂBUȘEȘTE ÎN JURUL TĂU, de Elizabeth Brown	
CUM SĂ CREȘTI UN COPIL PROBLEMĂ, de Karen Doyle	
PUTEREA VINDECĂTOARE A PISICILOR, de Véronique Aïache	
REȚETA CONTRA OBOSELII, de Linda Hawes Clever	
100 CELE MAI MARI INVENȚII DINTOTDEAUNA, de Tom Philbin	
100 CEI MAI MARI SAVANȚI AI LUMII, de John Simmons	
100 CELE MAI MARI DEZASTRE DIN TOATE TIMPURILE, de Stephen J. Spignesi	
100 MARI GÂNDITORI AI LUMII, de Philip Stokes	
100 CELE MAI BIZARE MISTERE ALE LUMII, de Matt Lamy	
100 PERSONALITĂȚI MILITARE ALE LUMII, de Michael Lee Lanning	
100 CEI MAI MARI SCRITORI AI LUMII, de Daniel S. Burt	
100 MARI LIDERI, de Brian Mooney	

OFERTĂ DE CARTE

ULTIME APARIȚII		
JOSEPH POLANSKY	HOROSCOPI 2022	34.99
F. BRAUNSTEIN,	RĂDĂCINILE CULTURII OCCIDENTALE	34.99
J.-F. PÉPIN	(288 p.)	
H. REEVES,	CEA MAI FRUMOASĂ ISTORIE A LUMII	34.99
Y. COPPENS,	(192 p.)	
J. DEROSNAY,		
D. SIMONNET		
BARBARA TAYLOR	SĂ FII CEL MAI BUN VOL. I (288 p.)	29.99
BRADFORD	SĂ FII CEL MAI BUN VOL. II (256 p.)	29.99
	PĂSTREAZĂ VISUL VOL. I (464 p.)	29.99
	PĂSTREAZĂ VISUL VOL. II (448 p.)	29.99
	PREȚUL SUCCESULUI VOL. I (496 p.)	29.99
	PREȚUL SUCCESULUI VOL. II (544 p.)	29.99

1

Orașul lui Constantin**A doua Romă**

Totul a început pe 11 mai 330. În această duminică de Rusalii, Constantin, primul cu acest nume și cel de-al 34-lea succesor al lui Augustus, se bucură de propria atotputer-nicie. De șase ani l-a înlăturat pe Licinius, ultimul său rival, și a pus capăt șirului de lovituri de stat care s-au succedat timp de peste un secol. Domnește acum ca stăpân absolut asupra întregului Imperiu Roman, adică asupra majorității lumii cunoscute, de la insulele britanice la cataractele Nilului, de la strâmtoarea Gibraltar la marginile Mării Negre. Pentru ca toți să-i cunoască gloria, care o egalează pe cea a lui Romulus, a lui Iuliu Cezar și a lui Augustus, a decis pur și simplu să refondeze Roma, dându-i imperiului o nouă capitală. Fericita aleasă este anticul Bizanț, vechi așezământ comercial grec situat la gura Bosforului, reconstruit din temelii pentru această ocazie. Iar acum Constantin inaugurează această a doua Romă, cu fastul și ostentația pe care le îndrăgește atât de mult.

În ceea ce privește capitala, noul oraș nu este pentru moment decât un vast șantier, pe care, de luni întregi, lucrează fără încetare patruzeci de mii de soldați goți și tot

atâția artizani, zidari și sclavi. Însă, cum împăratul nu a ales amplasamentul, nu a trasat limitele și nu a pus prima piatră decât în toamna lui 324, doar principalele edificii publice sunt terminate. Tot restul este încă în construcție. Atrăși de scutirile de impozit și de distribuirile de grâu, noii locuitori au început deja să se instaleze, dar trăiesc înconșurați de praful de moloz, de noroiul mortarului și de zgomotul dălților. Dacă ar fi numai asta! Obișnuit cu disciplina militară, Constantin își conduce supușii ca pe soldați: din scurt. Și, dat fiind că se apropie de 60 de ani, consideră că nu mai are timp de pierdut.

Spre prânz, purtând hlamida purpurie a generalilor învingători, armura aurită a eroilor de legendă și diadema cu diamante a despoților orientali, împăratul apare în carul său strălucitor, înconșurat de apropiați, de generali și de o mulțime de curteni împopoțonați și docili. În uralele mulțimii, părăsește somptuoasa reședință pe care și-a construit-o pe înălțimile orașului, profilându-se deasupra Bosforului, și, precedat de lictorii⁶ înveșmântați în alb, se îndreaptă, cu toată solemnitatea cuvenită, pe calea est-vest, care servește drept coloană vertebrală a noii cetăți. Doar câteva sute de metri îl separă de o piață ovală, înconșurată de un portic elegant de marmură. Piața a fost ridicată exact în locul unde, odinioară, pe când îl urmărea pe Licinius, pusese să-i fie ridicat cortul. Bineînțeles, a fost botezată Forumul lui Constantin.

Acolo, împăratul se reculege îndelung la picioarele unei colosale statui de bronz aurit, în fața efigiei sale. Ridică

⁶ *Lictor* – în Roma antică, persoane însărcinate cu paza înalților demnitari. (N. tr.)

deasupra unei coloane de porfir de 37 metri înălțime, este vizibilă din orice punct al orașului. Iată măsura măreției sale. Bineînțeles, nu știe că, optsprezece secole mai târziu, în pofida fulgerelor, a cutremurelor și a incendiilor, această coloană se va ridica în continuare la fel de mândră⁷. Dar nu ar fi fost surprins dacă i s-ar fi prezis așa ceva. Repetatele sale triumfuri nu atestau protecția divină de care se bucura? Pentru a convinge de aceasta, o dată pentru totdeauna, poporul care-l aclamă entuziasmat, Constantin se îndreaptă spre hipodromul nou-nouț, rezemat cu spatele de aripa stângă a palatului său. Și de acolo, din înaltul lojii imperiale, proclamă patruzeci de zile de serbări, pe timpul cărora băutura, mâncarea și cursele de care vor fi asigurate din vistieria sa – o mărinimie aclamată îndelung. Orașul lui Constantin, acest *Constantinou-polis*⁸, din care a făcut Constantinopolul, tocmai își anunțase nașterea.

Față în față cu țara orbilor

La drept vorbind, ideea de a da Imperiului o nouă capitală nu era a lui Constantin. Cu patru secole mai devreme, dacă îl credem pe Suetoniu, cei care-l asasinaseră pe Iuliu Cezar, pentru a-l împiedica să transforme antica Republică în monarhie, pretindeau că acesta intenționase să abandoneze Roma în favoarea Alexandriei, chiar a Troiei,

⁷ Înconjurată cu cercuri de fier în 411, lovită de fulger în 1106 (statuia nu a rezistat), incendiată în 1779, coloana lui Constantin, numită de turci *Çemberlitaş*, coloana încercuită, poate fi admirată și astăzi.

⁸ În grecește: Κωνσταντινούπολις

din care-i plăcea să afirme că dinastia lui se trage. Dar nevoia de schimbare se impusese pe măsură ce amenințarea barbară îi obligase pe împărați să-și stabilească pe termen lung cartierul general pe front, la Trèves, Arles, Milano sau în Nicomedia, chiar în avanposturi mai puțin importante. Alegându-și altă capitală, Constantin se mulțumea să confirme un fapt. Deoarece Roma nu mai era în Roma, era mai bine să fie la Constantinopol.

Fără îndoială, Roma păstra preeminența afectivă. Constantin, care o cucerise în octombrie 312, după ce-l învinsese pe Maxențiu, celălalt mare rival al său, în vestita bătălie de pe podul Milvius, omagiase de altfel în mod conștiincios Orașul Etern. În mai puțin de un deceniu, restaurase aici templele, extinsese edificiile publice, consolidase zidul lui Aurelian și ridicase – deja – o colosală statuie a lui Apollo, de 36 de metri înălțime, care trona deasupra Forumului, dar care nu ne-a parvenit. Înțelesese totodată că Imperiul își schimbase centrul de greutate și că trebuia să beneficieze de aceste consecințe. De altfel, o asemenea provocare nu îi displăcea acestui constructor înverșunat ce ridicase sau reclădise deja aproximativ treizeci de orașe, dintre care Coutances în Normandia, Konstanz în Germania și Constanța în România amintesc de numele său.

Pentru a-și atinge scopurile, trebuia totuși să găsească locul ideal. Deoarece, din punct de vedere politic, prin eliminarea lui Licinius, Constantin reunificase cele două părți ale Imperiului, noua Romă nu putea fi fondată nici în Occident – altfel, de ce să renunțe la Roma? –, nici în Orient, ceea ce ar fi fost considerat prea radical, ci la joncțiunea celor două. Din punct de vedere militar, trebuia să fie

la adăpost de tăvălugul barbar pe cale de a înghiți nord-vestul Imperiului, fără a se îndepărta prea mult de front. Pentru ca noul oraș să fie prosper, nu putea fi ales decât un nod comercial și, în măsura posibilităților, un port. În sfârșit, pentru a evita conflictele simbolice, era mai bun un amplasament nou care ar fi putut fi modelat *ex nihilo*.

Problema nu era simplă și lui Constantin i-a trebuit mult s-o soluționeze. S-a oprit repede asupra zonei care se întinde de la Balcanii orientali, în nordul Anatoliei, dar a ezitat între Niș (în estul Serbiei actuale, unde se născuse), Nicomedia (unde-și petrecuse tinerețea, pe timpul împăratului Galerius), Sofia (unde-i plăcea să locuiască) și Troia, fie și doar pentru a-și dovedi cultura. Dar niciuna dintre aceste opțiuni – prea personale, prea continentale sau prea izolate – nu era pe deplin satisfăcătoare. Rămânea o ultimă soluție, sinteză istorică și geografică a tuturor celorlalte: micului port Bizanț – situat la ieșirea de pe via Egnatia, care leagă Italia de Asia, cuibărit în cel mai îndepărtat punct al Mării Marmara – i se spunea pe atunci Propontida, legătură maritimă între Marea Egee și Marea Neagră. Ironie a istoriei: Bizanțul n-a fost decât o alegere de ordin secund.

Cu toate acestea, Constantin nu putea face o alegere mai bună. Deoarece amplasarea Bizanțului este excepțională. Situat în vârful peninsulei conturate de Marea Marmara, la sud, și, la nord, de Cornul de Aur, impunător estuar de 8 kilometri, de patru ori mai larg decât Sena, constituie o fortăreață naturală practic inexpugnabilă, cu condiția să fie apărată la vest. Având conturul unei țigle romane, îngroșate la mijloc, lărgite la vest și îngustată la est, pune în valoare edificiile publice, palatele, templele și bisericile, construite

în partea de sus, și lasă locuințele private, casele de oaspeți aristocratice și cartierele populare să se etajeze grațios până la mal. Odată descoperită, splendoarea locurilor se impune atât de izbitor, încât este de mirare că nu a fost valorificată din cele mai vechi timpuri.

Mitologia subliniază acest paradox. Se pare că primii greci stabiliți în regiune, în secolul al VII-lea î.Hr., au început prin a înființa așezarea comercială denumită Calcedonia⁹, dar situată chiar în fața viitoarei capitale, pe malul asiatic. Ceva mai târziu, când s-a pus problema să fie transformată în colonie cu drepturi depline, generalul Byzas, care ar fi navigat, din câte se spunea, cu Iason și cu argonauții, s-a dus la Delphi pentru a cere sfatul cu privire la locul unde să se instaleze. „Față în față cu țara orbilor“, a răspuns sardonice oracolul. Astfel a înființat Byzas Bizanțul acolo unde se află: la locul potrivit¹⁰. Cu toate acestea, au mai existat și alți orbi. Nici Iuliu Cezar (care a trăit în Nicomedia și căruia îi plăcea să viseze la ruinele Troiei), nici Septimiu Sever (care a asediat și a cucerit orașul în 196), nici Dioclețian (care a ales Nicomedia drept capitală) nu și-au dat seama de potențialul pe care-l reprezenta Bizanțul. Dar Constantin a știut să vadă – a meritat cu ade-vărat ca Bizanțul să fie rebotezat în onoarea sa.

⁹ Calcedonia se numește, în zilele noastre, Kadiköy, fiind un cartier rezidențial al Istanbulului.

¹⁰ Byzas fiind un erou mitologic, numele de Bizanț ar deriva din termenul grecesc *buzo*, care înseamnă „strâmtoare“, ceea ce este logic la gurile Bosforului.

Prin acest semn, vei învinge... și te vei îmbogăți¹¹

Ca dovadă a acestui geniu vizionar, tot lui Constantin i se datorează revoluția care a schimbat pentru totdeauna destinul Romei: aderarea sa la creștinism. Împăratul a fost un convertit sincer sau un oportunist pragmatic? În ajunul bătăliei decisive de la podul Milvius, a avut el cu adevărat viziunea unei cruci care trona în cer anunțându-l „prin acest semn vei învinge“, respectiv că-l va învinge pe rivalul său Maxențiu¹²? Sau a considerat abil să răspândească un asemenea zvon? Ori a dorit, cel puțin, să ispășească o vină, executarea fiului său, Crispus, și a celei de-a doua soții, Fausta, acuzați pe nedrept de adulter, tragedie care duce în mod ciudat cu gândul la drama Fedrei și a lui Hippolit? Problema suscită în continuare dezbateri.

Dar faptele sunt de netăgăduit. În 313, în înțelegere cu Licinius, împotriva căruia încă nu pornise războiul, Constantin a promulgat edictul de la Milano, care garanta libertatea cultului și pune capăt teribilelor persecuții declanșate de Dioclețian împotriva creștinilor cu o generație mai devreme. Apoi și-a consacrat întregul zel pentru a consolida Biserica prin construirea unor lăcașe de cult. Protector al clerului, împătimit al liturghiei și apărător al credinței, el a instituționalizat, între altele, repaosul duminical, oficierea

¹¹ Formula și citatele care urmează sunt din Jean-Marc Daniel, *Le Monde*, 14 septembrie 2013.

¹² Alături de cruce, Constantin ar fi zărit, de asemenea, profeția greacă *Ev toutw vika* sau latină *In hoc signo vinces*: „Prin acest semn vei învinge“.

căsătoriei și dogma divinității lui Hristos, impusă conciliului pe care l-a convocat în primăvara lui 325 în orașul Niceea¹³, deoarece din noua sa capitală nu fuseseră ridicate decât fundațiile.

În acest context, Constantinopolul este conceput ca metropolă creștină. Împăratul ridică aici biserici impunătoare și, mai ales, la doi pași de palatul său, vestitele biserici Sfânta Irina, Sfânta Pace și Sfânta Sofia – Sfânta Înțelepciune, al căror aspect inițial nu-l cunoaștem, deoarece succesorii săi le-au reconstruit. Potrivit tradiției, fără îndoială prea frumoasă pentru a fi adevărată, datorită mamei sale, pe care o trimisese la Ierusalim, ar fi transformat chiar Constantinopolul într-un imens relicvariu. Căci viitoarea sfântă Elena nu s-ar fi mulțumit cu vizitarea pioasă a locurilor sfinte, ci ar fi inițiat săpături sistematice, întorcându-se cu o cantitate incredibilă de obiecte sacre: Sfânta Cruce și coroana de spini, coloana biciuirii, Sfânta Lance, Sfântul Burete, cuiele Pătimirii și alte relicve de acest gen¹⁴, expuse în noua capitală înainte de a fi răspândite, în scopuri de prozelitism, în cele patru colțuri ale Imperiului.

În orice caz, Constantin și-a cumpănit bine alegerea. O religie ce preaslăvește un Dumnezeu unic, excluzându-i pe toți ceilalți, se potrivește unui imperiu universal, care și-a încredințat soarta unui stăpân unic. Marele teolog Eusebiu din Cezareea, contemporan și prieten al împăratului, o confirmă explicit: „Împărăția pământească este după înfățișarea

¹³ Niceea se numește, în zilele noastre, Isnik.

¹⁴ Potrivit legendei, coșurile de la nunta din Cana au fost zidite în soclul coloanei lui Constantin, iar cuiele Pătimirii au fost topite pentru a-i orna statuia cu o coroană împodobită cu raze de soare.

împărăției lui Dumnezeu“; „împăratul domnește aici, cu Cezarii săi, cu conții și cu generalii săi, așa cum Dumnezeu tronează în Ceruri înconjurat de arhangheli, de îngeri și de sfinți“. Și, absolut logic, așa cum unui Dumnezeu unic îi corespunde un împărat unic, un împărat unic are o capitală unică. Cetatea oamenilor reflectă Cetatea lui Dumnezeu și invers. Fondând Constantinopolul, Constantin demonstra că era alesul lui Dumnezeu.

Într-un mod mai prozaic, împăratul făcea și o afacere bună. Asemenea mănăstirilor creștine mai târziu, templele păgâne dispuneau de mari averi, de pământuri și de sclavi. Erau la fel de arogante, lingușindu-i pe potenții locali care-și etalau înclinațiile personale și sfidările la adresa puterii centrale și, mai ales, a Fiscului imperial. Favorizarea creștinilor, drept compensație pentru persecuțiile suferite de aceștia sub Dioclețian, justifica jefuirea templelor de bogățiile lor excesive și obligarea preoților acestora să nu se abată de la drumul drept. Libanios, vestitul retor din Antiohia, unul dintre ultimii filosofi păgâni, nu se înșela când afirma, dezamăgit, că împăratul Constantin „adoptase un Dumnezeu unic pentru a-i jefui mai bine pe toți ceilalți“.

De fapt, pentru a-și finanța noua capitală și a pune ordine în trezoreria imperială sărăcită de douăzeci de ani de război civil, Constantin are nevoie de mult aur. Mărirea impozitelor nu este suficientă. Făcute sub constrângere, donațiile venite de la templele păgâne sunt tocmai potrivite. Dar și creștinii sunt taxați. La acest început de secol al IV-lea, noua religie este încă minoritară, însă a progresat mult în cadrul aristocrației orientale, care, monoteistă prin tradiție, a renunțat la cultul lui Mithra pentru cel al lui Hristos. Prea

fericită să termine cu clandestinitatea, ea își deschide cu generozitate punga pentru a-l susține pe acest împărat care a hotărât s-o protejeze și să-i legitimeze credința. Constantin poate impune astfel *solidus*, o nouă monedă de 4,5 grame de aur fin care redresează economia și contribuie la prosperitatea Imperiului timp de șapte secole¹⁵. Era limpede că alegerea lui Hristos se dovedea avantajoasă financiar.

La sfârșitul lui mai 337, simțind că nu mai are mult de trăit, Constantin cere să fie botezat. Ceea ce seamănă cu o convertire tardivă ni se pare uimitor, dar corespunde obiceiurilor timpului. La judecata lui Dumnezeu se ajunge purificat. La ora bilanțului, împăratul are tot dreptul să fie mândru. El, fiul adulterin al unui ofițer ieșit din armată și al unei concubine obscure, a reușit acolo unde toți predecesorii săi, până și marele Dioclețian, au eșuat. Geniul său va fi fost cel de a pune bazele unei restaurări, aceea a Imperiului Roman, pe o revoluție, cea a creștinismului. Singurul său regret a fost, fără îndoială, cel de a se stinge în Nicomedia, unde pregătea o campanie împotriva perșilor, și nu în capitala care concentra opera vieții sale. Dar totul era gata. Ordonase să i se ridice un mausoleu grandios, unde rămășițele sale pământești vor fi, într-adevăr, depuse¹⁶. Dar soarta urma să decidă altfel. Constantin nu va închide ochii ațintindu-i asupra orașului său.

¹⁵ Din cuvântul *solidus*, au derivat în franceză cuvintele *sous* – sub, *sol* – sol, pământ sau *soldă* – soldă.

¹⁶ Mausoleul lui Constantin va deveni Biserica Sfinților Apostoli, care, după cucerirea de către turci, va fi înlocuită de *Fatih Camii*, Moscheea Cuceritorului.